

ÂSÂRÎ (الأساري)

Zeynüddin Şa'bân
b. Muhammed b. Dâvûd
el-Âsârî
(ö. 828/1425)

**Bediîyeleriyle tanınan
şair, hattat,
Arap dili ve edebiyatı âlimi.**

765 (1364) yılında Musul'da doğdu. Bir süre Kahire'de, Hz. Peygamber'le ilgili kutsal emanetlerin bulunduğu Âsar-ı Nebiyye civarında ikamet edip buraya hizmet ettiği için Âsârî nisbesiyle tanınmış ve bu hususu "Bediyye-i Kübrâ"sındaki bir beytinde şöyle dile getirmiştir: "Çünkü ben hâdim-i Âsar'ım, bir nesebim var artık / Umarım ben onunla mahdûmun hâdimlere rahmetini." Âsârî ilk eğitimi Musul'da aldıktan sonra Kahire'ye gitti. Kahire'de önce hattat Ebû Ali Şemseddin Muhammed b. Muhammed ez-Ziftâvî'nin derslerine devam etti, mensûb hatında uzmanlaştı, bu alanda icâzet alarak çeşitli hat örnekleri yazdı (Sehâvî, III, 301). Kahire'deki medrese ve camilerde zamanın önemli bilginlerinin düzenlediği ders halkalarına katılarak Arap dili ve edebiyatı, hadis ve fıkıh tahsil etti.

Kahire'de birçok resmî görevde bulundu, idare (hüküm) nakibliğine getirildi. 799'da (1397) vaad ettiği bir meblağ karşılığında hisbe mütevelliliği görevini üstlendi. Bir süre sonra bu görevinden azledildiyse de ardından görevine iade edildi; ancak bu görevi sebebiyle ağır borç yükü altına girdiğinden tekrar azledildi. İki yıl sonra Mısır'dan kaçıp Yemen'e gitti ve orada dört yıl kaldı. Bu esnada Yemen Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref İsmâil b. Abbas'a methiye sundu, hükümdar da kendisini ödüllendirdi ve onu Havd adlı bir câriyesiyle evlendirdi. Âsârî, Yemen'in ileri gelen devlet adamları için de methiyeler kaleme alarak onlarla yakın ilişki kurma imkânı buldu. Daha sonra çağdaşı İbn Hacer el-Askalânî'nin ifadesiyle (İnbâ'ü'l-gumr, VIII, 83) "âdeti olduğu üzere" övdüğü kimselere yergiler yazdı; Resûliler Devleti Hükümdarı el-Melikü'n-Nâsir Ahmed b. Eşref İsmâil onu Hindistan'a sürgün edince Hint belgelerinden Tâne'de (Tehâne) iki yıl (muhtemelen 805-806 [1402-1403] yılları) ikamet etti, burada hürmet ve ikram gördü. 806 (1403-1404) yılında Tâne Emîri Sultan Alikrânâ b. Hümejrânâ adına nahve dair *el-Halâvetü's-sükkeriyye* adlı urcuzesini

nazmetti; bunun şerhi olan *el-Kılâdetü'l-cevheriyye*'sini 821'de (1418) Dimaşk Sâlihiye'de tamamladı. Hindistan'dan Yemen'e dönen Âsârî burada fazla kalmadı ve 807'de (1404-1405) Mekke'ye gitti. On yıla yakın bir süre Kâbe civarında kaldığından kendisine Cârullah lakabı verildi. 820'de (1417) Dimaşk'a geçti. Ertesi yıl uzun süre ayrı kaldığı Kahire'ye döndü. Burada eski hisbe mütevellisi Bahâeddin İbnü'l-Burcî'ye bir yergi yazdı. Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Müeyyed el-Mahmûdî'nin azlettiği Mısır Başkadısı Abdurrahman b. Ömer el-Bulkinî için methiye, onun yerine getirilen Muhammed b. Atâullah el-Herevî için de hicviye nazmetti. Ayrıca burada sır kâtibi ile İbn Hacer el-Askalânî gibi ileri gelenlere methiyeler yazdı. Hazine ve ordu nâzirliği yapan Zeynî Abdülbâsîr (Zeynüddin Abdülbâsîr b. Halîl ed-Dimaşkî) gibi bazı devlet adamlarının ikramına mazhar oldu, kitaplarını ve eserlerini onun medresesine (el-Bâsîtiyye) vakfetti. Bir süre Dimaşk'ta ikamet ettikten sonra Kahire'ye döndüğü 17 Cemâziyelâhir 828 (6 Mayıs 1425) tarihinde vefat etti. Mirasçısı bulunmadığından 5000 dinarlık servetini kardeşi olduğunu iddia eden bir kişiyle ona yardım eden bir devlet adamı paylaşmıştır.

Bazı kaynaklarda, Âsârî'nin hayatı boyunca ülke dolaşması ya da sürgüne gönderilmesi, gerçekleri söylemekten çekinmeyen bir karaktere sahip oluşuna bağlanmayıp bir kısım ileri gelenlere

övgüler yazmasından sonra onlar için yergiler yazmasına dayandırılır. İbn Hacer, herhangi bir dayanak göstermeden onun hakkında yakışsız anekdot ve isnatlar zikretmiş, Makrîzî ile Sehâvî de bu konuda ona uymuştur. Buna karşılık diğer bir çağdaşı olan Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*'sında (III, 14) Âsârî'nin ilminden övgüyle söz etmektedir. Ayrıca aruz ilmine dair *el-Vec-hü'l-cemîl* adlı eserinin sonuna zeyil gibi eklenen, çağının büyük âlimlerinin eşine nâdir rastlanır şekilde Âsârî'yi ve eserini öven takrizleri onun yüksek ilmî düzeyini kanıtlamaktadır (a.g.e., III, 13-29). Bu âlimler hocası Şemseddin el-Gumârî, Veliyyüddin İbn Haldûn, Mecdüddin İsmâil el-Hanefî, yine hocası Sadreddin el-İbşîfî, Kalkaşendî, Bedreddin el-Biştekî, İbnü'l-Hâim, Muhammed b. Ahmed el-Garrâkî, Necmeddin el-Mercânî, Ebû Abdullah el-Vânûgî, Celâleddin Hatîbû Dâriyyâ, Burhâneddin el-Bâûnî, Ebû'l-Velîd İbnü's-Şih-ne gibi şahsiyetlerdir.

Âsârî vasat düzeyde bir şair olmakla birlikte bediîyât tarihinde her beyitte en az bir söz sanatını (bedî') icra ederek Hz. Peygamber için en çok ve en uzun bediîyeleri nazmetmiş olmakla tanınmıştır. Aslında şiirlerinin çoğu Resûlullah hakkında yazdığı bediîye veya methiyelerden oluşur. Onun *Kübrâ*, *Vuşâ* ve *Şuğrâ* olarak adlandırılan üç bediîyesi meşhurdur. Ancak Âsârî'nin bediîyelerinin şerhedilmemiş olması birçok edebî sanatın ayırt

Âsârî'nin *el-Menhelü'l-azbû'l-bedî' fi medihi'l-melihi's-seff* adlı eserinin ikinci bölümü "Hallü'l-ukde fi tahmisi'l-Bürde"nin ilk iki sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3710)

edilmesini güçleştirmektedir. Bununla birlikte *Kübrâ*'da bir türün bölümleri ve alt birimleri dahil en az 400 bedî' türü icra etmeyi hedeflemiştir. Bu eserde bir türün cüz ve kısımları hariç 240 temel bedî' tür yer almaktadır. Safiyyüddin el-Hillî, *Bedî'îyye*'sinde sadece on iki cinas türünden söz etmişken Âsârî yetmiş kadar cinas türü için örnek beyitler yazmıştır. *Bedî'îyye vusâtâ*'sında altmış sekiz cinas türüyle birlikte toplam 300 bedî' sanata, *Şuğrâ*'da ise 169 beyitte 200 bedî' türe yer verilmiştir. Âsârî bedî'yyelerinde yetmiş dokuz müstakil bedî' tür, kırk yedi adet de bedî' türün kısımları şeklinde toplam 126 yeni bedî' türü ortaya koymuştur. Onun ayrıca döneminin önemli hattatlarından olduğunu hat sanatına, onun kullarına ve hat çeşitlerine ilişkin yazdığı *Elfiyye*'si (*el-İnâyetü'r-rabbâniyye*) kanıtlamaktadır. Bunun yanında çeşitli konularla ilgili çok sayıda didaktik manzume kaleme almıştır.

Eserleri. Nahiv. 1. Kifâyetü'l-ğulâm fî i'râbi'l-kelâm. 1000 beyitlik urcûze olup yazma nüshaları bulunan esere müellifin hayatında hocası Ömer b. Reslân el-Bulkînî bir takriz yazmıştır (nşr. Hilâl Nâcî – Zühre Gâzî Zâhid, Beyrut 1407/1987). **2. el-Hidâye fî şerhi'l-Kifâye.** Önceki eserin şerhidir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 10). **3. el-Halâvetü's-sükkeriyye fî 'ilmi'l-'Arabiyye.** Hindistan'da Tâne Emîri Alıkrânâ b. Hümeyrânâ için kaleme alınan 100 beyitlik urcûzedir (*a.g.e.*, a.y.). **4. el-Kılâdetü'l-cevheriyye fî şerhi'l-Halâveti's-sükkeriyye.** 821'de (1418) Dimaşk Sâlihiyye'de tamamlamıştır (Brockelmann, *GAL*, II, 17; Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, nr. 226 [müellifin mukabele ve tashihleriyle]). **5. 'Inânü'l-'Arabiyye.** Arap diline dair bir urcûzedir (Sehâvî, III, 303). **6. Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik.** Müellifin üç cildini yazabildiği bu son eserini tamamlamaya ömrü yetmemiştir (*a.g.e.*, a.y.). **7. Lâmiyye fî'n-naḥv.** 500 beyitlik bir manzumedir (nşr. Hilâl Nâcî, Beyrut 1420/1999).

Peygamber Methi. Âsârî başta *Kübrâ*, *Vusâtâ* ve *Şuğrâ* bedî'yyeleri olmak üzere Hz. Peygamber'i öven çok sayıda bedî'yye ve methiye yazmıştır. **1. el-Menhelü'l-'azbû'l-bedî' fî medîhi'l-melîhi's-şeffî.** Müellifin bir mukaddime, on bölüm ve bir hâtimeden oluşan divanıdır. Mukaddime cennetin sekiz kapısı sayısınca sekiz babda Hz. Peygamber'e salât ve selâm okumanın mahiyeti, önemi, farziyeti, keyfiyeti, fazileti ve sevabı gibi konular ele alınmış, her babda beş hadisten toplam kırk hadise yer verilmiş, her bölümün nesir

halindeki mukaddimesinde Resûlullah'ın methinden örnekler zikredilmiştir. Birinci bölüm “Neylül-murâd fî tahmîsi Bânet Suâd”, Kâ'b b. Zühre'nin kasidesinin elli sekiz muhammeslik tahmîsidir (Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., nr. 159; nşr. Hilâl Nâcî, *Erba'a nuşûş İslâmiyye nâdire*, Bağdat 1427/2006, s. 73-88). İkinci bölüm “Hallül-'uḡde fî tahmîsi'l-Bürde”, Bûsîrî'ye ait kasidenin tahmîsi olup aslının beyit sayısı (161) kadar muhammes içerir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3710; bazı nüshalarda adı “Âsârü'l-ma'şûḡ” olarak geçmektedir: Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 1185/3). Üçüncü bölüm “el-'İkdû'l-bedî' fî medîhi(medhi)'s-şeffî”, “Bedî'yye-i kübrâ” diye anılan en uzun bedî'yyesidir. 400 (409) beyit olup her beyitte icra edilmek istenen bedî' türünün ya da bir türün alt bölümlerinin adları ilgili beyitler içinde geçmektedir (Brockelmann, *GAL*, II, 17; *Suppl.*, II, 10). Dördüncü bölüm “Reffu'l-bedî' fî medîhi's-şeffî” 161 beyitten oluşmaktadır. Beşinci bölüm “Bedî'u'l-bedî' fî medîhi's-şeffî” dir; *el-Bedî'îyyetü's-şuğrâ* olarak da tanınan kaside Bûsîrî'nin *Kaşide-i Bürde*'sine nazîredir. Burada *Bedî'îyye-i Kübrâ*'da olduğu gibi ilgili beyitlerde bedî' türlerini belirten terimlere yer verilmemiştir. Bedî'yyât geleneğinde bedî' türler ilk defa lafzî, mânevî, lafzî ve mânevî şeklinde üç bölümde ele alınmıştır. Lafza yönelik bedî' türlerinde kırk beyitte altmış tür, anlama yönelik olanlarda kırk beyitte kırk tür, lafız ve anlama ilişkin olanlarda seksenden fazla beyitte 100 bedî' türü icra edilmiştir. Altıncı bölüm “Ġarîbü'l-bedî' fî medîhi's-şeffî” 140 beyitlik recez veznindeki bedî'yyesidir. Bu da üç bölüm olup otuz sekiz beyti lafza, otuz sekiz beyti anlama, altmış bir beyti lafız ve anlama yönelik bedî' türlerine ayrılmıştır. Yedinci bölüm “Vesîletü'l-melhûf ilâ ehli'l-ma'rûf”, Kâ'b b. Zühre'nin kasidesine nazîredir. Âsârî 110 beyitlik kasideyi, kendisine diliyle eziyet eden bir kişiye (Fakih Ebû Bekir b. Müste'zin) beddua için ve Allah'tan yardım dilemek üzere yazdığını ve o kişinin felç olup makamından uzaklaştırıldığını belirtmektedir. Bu etkisiyle tanınan şiiri Âsârî'nin bazı arkadaşlarının zalimlere beddua için okuduğu belirtilir (*Vesîletü'l-melhûf*, nşr. Hilâl Nâcî, *Mevrid*, III/1 [Bağdat 1974], s. 177-182). Sekizinci bölüm “Münteha's-sü'ûl fî mu'cizâti'r-Resûl”, 103 beyitlik *Kaşide-i Bürde*'ye nazîre olup Hz. Peygamber'in 100 mucizesini içerir ve 120 beyitten oluşur. Kaside *el-Ferecû'l-karîb fî mu'cizâti'l-ḥabîb* adıyla da geçer (*a.g.e.*, s. 15-20). Dokuzuncu bölüm “Nüzhetü'l-kirâm fî medhi

Ṭaybete ve'l-Beyti'l-ḥarâm” Hz. Peygamber'in, ayrıca Kâbe ve Medine'nin methine dair doksan beyitlik bir kasidedir (*Ḥamsetü nuşûş*, s. 21-26). Onuncu bölüm “Ar-fû'l-mudâm fî nevâdiri's-şalâti ve's-selâm” yine Hz. Peygamber'in faziletine, ona salât ve selâm okumanın tesirine ve şifalı oluşuna ilişkin kendisine ve başkalarına ait otuz salât, beşi selâmla ilgili otuz beş anekdotu kapsayan mensur bir risâledir. Âsârî, bir anekdotunda 811 (1408-1409) yılında Mekke'de yakalandığı ağır hastalıktan bu risâle sayesinde şifa bulduğunu anlatır. Eserin “Miskû'l-ḥitâm fî eş'ari's-şalâti ve's-selâm” adlı hâtimesinde, Hz. Peygamber'e salât ve selâm içeren on altı kıta ile on dokuz beyitlik “Mîmiyye”ye yer verilmiştir (*a.g.e.*, s. 27-32). Son olarak divanın nazmedilmesini isteyen, divanın kendisine takdim edildiği hayrat sahibi tanınmış tâcirlerden Muhammed Bedred-din İbnü'l-Müzallık'ı öven yirmi iki beyit yer alır. Ancak bu zat veya bir yakını, divanın sonuna Ebû Hâmid Cemâleddin Muhammed b. Zahîre'den Buhârî, Müslim ve Tirmizî hadislerinin semâ meclislerine dair on üç varaklık bir kısım eklemiştir. Divan Mekke'de 813 (1410) yılında düzenlenmiştir. **2. Bedî'îyyâtü'l-Âsârî. Şuğrâ, Vusâtâ ve Kübrâ** bedî'yyelerini kapsar (nşr. Hilâl Nâcî, Bağdat 1397/1977). Bu üç bedî'yye 807-810 (1404-1407) yılları arasında yazılmıştır. **3. Miftâhu bâbi'l-ferec.** Çoğu *Kaşide-i Bürde* ile Safiyyüddin el-Hillî'nin *el-Kâfiyetü'l-bedî'îyye*'sine yapılmış nazîrelerden oluşan Hz. Peygamber övgülerini içerir (Brockelmann, *GAL*, II, 17). **4. Şifâ'ü's-sikâm fî nevâdiri's-şalâti ve's-selâm.** Otuz beşi salât, beşi selâmla ilgili kırk anekdotu içeren mensur bir risâledir (*Ḥamsetü nuşûş* içinde, s. 33-44). **5. el-Ḥayrû'l-keşîr fî's-şalâti ve't-teslîm 'ale'l-beşîri'n-nezîr.** Kırk hadisi kapsayan mensur bir risâledir (*a.g.e.*, s. 47-60; nşr. Âtîf Vefdî, Mansûre 2006, *Şifâ'ü's-sikâm* ile birlikte). **6. el-Bedî'îyye** (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3838). **7. el-'Umde fî'l-muḥtâr min taḥ(â)misi'l-Bürde (li'l-Bûşîri)** (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 469). **8. Menâ'ihu'l-karâ'ih fî muḥtâri'l-merâşi ve'l-medâ'ih (Hediyetü'l-'ârifin**, I, 416). Hilâl Nâcî, Âsârî'nin beş eserini (*el-Ferecû'l-karîb*, *Nüzhetü'l-kirâm*, *Miskû'l-ḥitâm*, *Şifâ'ü's-sikâm*, *el-Ḥayrû'l-keşîr* [mensur]) *Ḥamsetü nuşûş İslâmiyye nâdire* adıyla yayımlamıştır (Beyrut 1990).

Diğer Eserleri. 1. Lisânü'l-'Arab fî 'ulûmi'l-edeb. Arap dili ilimlerine dair 1000 beyitlik bir manzume olup sarf, nahiv, hat, meḥâric-i hurûf, aruz,

kafiye, zarûret-i şîir ve belâgat konularından bahseder; 809 (1406-1407) yılında Mekke'de kaleme alınmıştır. Kaynaklarda geçen *Mecma'u'l-ereb fi 'ulûmî'l-edeb* de aynı eser olmalıdır (Mektebetü'l-Evkâf, Musul, nr. 20/4; Sâlim Abdürrezzâk, VII, 84). **2. Fî edebî'l-kâtib ve resmî'l-hağ** (*Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 416). **3. Urcûze fî 'ilmi'l(şinâ'ati'l)-kitâbe** (Brockelmann, GAL, II, 17; *Suppl.*, II, 10). **4. el-'Înâyetü'r-rabbâniyye fî't-tarîkati's-ş-a'bâniyye**. 790 (1388) yılında yazılan hat sanatına dair 1000 beyitlik manzumudur (nşr. Hilâl Nâcî, *Mevrid*, VIII/ 2, Bağdat 1979, s. 221-284). **5. el-Vâfî fî 'ilmeyi'l-'arûz ve'l-kavâfî** (Brockelmann, GAL, II, 17). **6. el-Vechü'l-cemîl fî 'ilmi'l-Halîl**. Aruz ve kafiyeyle dair 1000 beyit içerir (nşr. Hilâl Nâcî, Beyrut 1998). **7. er-Red 'alâ men tecâveze'l-had** (*Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 416). **8. el-Menhecü'l-meşhûr fî telkîbî'l-eyyâmî ve's-şühûr**. Gün ve ay isimlerinin etimolojisine dair kırk bir beyitlik urcûzedir (nşr. Muhammed Ali el-Advânî, "el-Menhecü'l-meşhûr", *Mevrid*, IX/4, Bağdat 1980, s. 599-608).

BİBLİYOGRAFYA :

Âsârî, *Lâmiyye fî'n-naḥv* (nşr. Hilâl Nâcî), Beyrut 1420/1999, neşredenin girişi, s. 5-19; a.mlf., *el-Vechü'l-cemîl fî 'ilmi'l-Halîl* (nşr. Hilâl Nâcî), Beyrut 1998, neşredenin girişi, s. 13-29; a.mlf., *Bed'îyyâtü'l-Âsârî* (nşr. Hilâl Nâcî), Bağdat 1397/1977, tür.yer., ayrıca bk. s. 85; a.mlf., *Ḥamsetü nuşûş İslâmiyye nâdire fî mu'cizâti'r-resûl ve feżâ'ilih* (nşr. Hilâl Nâcî), Beyrut 1990, tür.yer., ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 5-12, 21-26; a.mlf., *Vesiletü'l-melhûf* (nşr. Hilâl Nâcî, *Mevrid*, III/1, Bağdat 1974 içinde), s. 177-182; a.mlf., *el-'Înâyetü'r-rabbâniyye* (nşr. Hilâl Nâcî, a.e., VIII/2 [1979] içinde), s. 221-284; a.mlf., *el-Menhecü'l-meşhûr fî telkîbî'l-eyyâmî ve's-şühûr* (nşr. M. Ali el-Advânî, a.e., IX/4 [1980] içinde), s. 599-608; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ*, III, 13-29; İbn Hacer, *İnbâ'u'l-gumr*, VIII, 82-84; İbn Tağîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, Kahire, ts. (Matbaatü'd-Dâr), I, 12; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, III, 301-304; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), IX, 267; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm* (nşr. Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut 1411/1990, I, 75-76; Şevkânî, *el-Bedrü'l-îlâhî*, I, 315; Ahlwardt, *Verzeichnis*, VI, 158-160, 449-450; C. Zeydân, *Târîḥu'l-âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, Kahire 1931, III, 130; Brockelmann, GAL, II, 17; *Suppl.*, I, 469; II, 10; a.mlf., a.e.: *Târîḥu'l-edebî'l-'Arabî* (trc. Hasan Mahmûd İsmâil), Kahire 1995, VI, 46-47; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 416; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, IV, 300-301; Mahmûd Rızık Selîm, "Aşru selâḥîni'l-Memâlik ve nitâcühü'l-'ilmi ve'l-edebî", Kahire 1963, VIII, 380; Sâlim Abdürrezzâk Ahmed, *Fihrişü maḥṭûṭâti Mektebeti'l-evkāfi'l-'âmme fî'l-Mevsîl*, Musul 1975, VII, 84; Ali Ebû Zeyd, *el-Bed'îyyât fî'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut 1403/1983, s. 84-114; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), III, 164; Ahmed Hân, "el-Âşârî ve divânühü", *Âlemü'l-maḥṭûṭât ve'n-nevâdir*, IV/1, Riyad 1420/1999, s. 125-143; Hulusi Kılıç, "Bed'îyyât", *DİA*, V, 323.

İSMAİL DURMUŞ

ASHÂBÜ'L-MAÂRİF (أصحاب المعارف)

İnsandaki bilginin zaruri olduğunu,
Allah hakkındaki bilginin de
bu konumda bulunduğunu savunan
bazı Mu'tezile kelâmcılarına
verilen ad.

Kaynaklarda "ashâbü'l-ilhâm" şeklinde de geçer. İslâm âlimleri ilmi meydana gelişi açısından kadîm ve hâdis, insana ait bilgileri de zaruri ve iktisâbî olarak ikiye ayırmıştır. Bir delile başvurmada ve akıl yürütmenden oluşan bilgilere zaruri, istidlâl ve araştırma yoluyla edinilen bilgilere de iktisâbî bilgiler denilir (Teftâzânî, s. 119-122). Zaruri bilgiler bazan insanın zihninde doğan düşünceler, bazan da -keşf ve ilhamda görüldüğü gibi- kalbe yerleştirilen bilgi ve bir doğuş şeklinde meydana gelir. Bunların her ikisi de iktisâbî olmakla beraber sonuçları açısından birincisi tecrübe edilebilir türden olduğu için doğrulanması durumunda zaruri bilgi ifade eder. Objektif bilgi yollarıyla doğrulanma imkânı bulunmayan ikincisi kesin bilgi (yakîn) ifade etmediğinden zaruri değil zan mertebesinde bilgidir.

Kelâm âlimlerinin büyük kısmı böyle bir ayırma gitmekle beraber Sümâme b. Eşres, Ali el-Esvârî ve Câhiz gibi Mu'tezile kelâmcıları insana ait her türlü bilginin zaruri olduğunu, insanın kendi iradesi ve kazanımı dışında gerçekleşen bir olgu olduğunu söylemiştir (Kâdî Abdülcebbar, *Şerḥu'l-Uşûlî'l-ḥamse*, s. 50-52). Bilgi vasıtalarıyla elde edilen bilgilerin zihinde teşekkülü yaratılışın bir gereğidir ve tabii görülmektedir. İnsanın karşısındaki objeyi görmesi zorunlu olduğu gibi akletme gücünü kullanıp düşünenlerin belli sonuçlara ulaşması da zorunludur. Bilginin meydana gelmesinde kişinin etkisi duyularını ve aklını kullanma iradesiyle sınırlıdır. Farklı yeteneklere sahip olan insanlar farklı düzeyde bilgilere ulaşırlar (*DİA*, VII, 24). İnsan bilgisinin yaratılmış olduğunu söyleyen Gaylân ed-Dimaşki onun, kişinin dışında birinin yaratması durumunda zaruri kabul edileceğini belirtir. Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf ise Allah'ı ve O'nu tanımayı sağlayan delili bilmenin zaruri, bunun dışındakileri bilmenin keshbî olduğunu, ancak Allah'ın bazan zaruri bilgiler vermesinin mümkün kabul edildiğini ileri sürer (Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, s. 31-32).

Allah'ın nazar ve istidlâlde değil zorunlu şekilde bilindiğini söyleyen ashâbü'l-maârifte göre inkârcılar Allah'ı bilmedikleri

için değil hakikat karşısında direndikleri için O'nu inkâr etmektedir. Şehristânî, Sümâme b. Eşres ile Câhiz'in irade dışında kulun kendi kesbi olan bir fiilinin bulunmadığı kanaatini taşıdıklarını söylemekte (*Milel*, I, 75), Kâdî Abdülcebbar ise zaruri bilginin insanda irade dışı vuku bulan ve insandan uzaklaştırılması düşünülemeyen bilgi türü olduğunu ifade etmektedir. Zaruri olarak bilinenin sadece zaruri olarak, istidlâl yoluyla bilinenin de yalnızca istidlâl ile bilineceğini ileri süren Ebû'l-Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî, âhirette Cenâb-ı Hakk'ın zaruri olarak bilineceğine göre bu dünyada da ancak zaruri olarak bilineceğini söyler (*Şerḥu'l-Uşûlî'l-ḥamse*, s. 55-58). Zaruri bilgi kişide irade, tikslenme, isteme ve nefret etme, inanma gibi özelliklerin bulunduğu bilinmesi gibi, nefiste meydana gelen veya bunun yerine geçen bir yöntemle oluşan bilgi olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu hususta ihtilâf edildiğini kaydederek ashâbü'l-maârifte karşı çıkan Kâdî Abdülcebbar teklif devam ettiği sürece Allah'ın dünyada zaruri olarak bilinemeyeceğini kaydederek.

Ashâbü'l-maârif insan bilgisinin zaruri olduğu hususunda şu delilleri ileri sürmektedir: 1. Allah'ın bilinmesi zaruri değil fiillerin bir sonucu olsaydı herhangi bir kişinin ikinci bir akıl yürütme halinde ilim yerine cehli seçmesi mümkündü. Çünkü bir şeye kâdir olanın onun zıddına da kâdir olması gerekir. Ancak böyle bir durum söz konusu değildir. Bu da yalnız mârifetin insan fiillerinin sonucu olmaması halinde mümkündür. Mârifet fiillerden dolayı meydana gelmediğine göre zaruri olmasıdır. 2. Mükellef, kendi akıl yürütmesinin ilme götüren sahih bir istidlâl olduğunu bilmediği takdirde onun sorumluluk altına girmemesi ve bundan doğacak sonuçların kendisine yüklenmemesi gerekirdi. Çünkü onun böyle bir şeye yönelmesi cehl-i mutlakaya yönelmesi demektir. 3. Mükellef eğer bilgisi dolayısıyla mükellef olsaydı bilginin niteliğini bilmesi gerekirdi, çünkü mükellefin kendisini sorumluluk altına sokan şeyin niteliğini bilmemesi mümkün değildir. Halbuki akıl yürütmenin mükellefe mârifetin niteliğini bilme imkânı sağlamayacağı açıktır. Kişinin akıl yürütmesi anında mârifetin oluşması ancak sezgi veya tesadüf yoluyla mümkündür. Fakat mükellefin bu şekilde sorumlu tutulması da câiz değildir; çünkü bilmediği şeyden sorumlu olmak güç yetirilemeyen şeyden sorumlu tutulmak gibidir.

Deliller üzerinde akıl yürütüldüğünde mârifetin zaruri olarak meydana geldiğini